

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ З ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашої держави, що характеризується загостренням кризових явищ у багатьох сферах, зростанням різноманітних соціальних відхилень у поведінці, актуальною соціальною проблемою є підготовка фахівців, здатних забезпечити ефективне надання соціально-педагогічної допомоги дезадаптованим дітям та молоді.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень із проблеми підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічного профілю показав, що теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів розроблено О. Беспалько, І. Зверевою, А. Капською, Г. Лактіоною, Л. Міщик, В. Поліщук, С. Харченко та ін.; окремі аспекти професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів розкрито у працях О. Денисюка, О. Михайленко, Л. Ткаченко, Т. Шанскової, О. Остапчук, Г. Першко, Т. Лесіної, О. Гуренко, І. Фірсової, О. Яворської, І. Доброскок, З. Фалинської, О. Лісовець, Н. Максимовської, Л. Пундик, О. Луганцевої, Є. Седова та ін. Питання професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з дітьми та молоддю з девіантною поведінкою розглянуто в роботах О. Чусової, О. Тютюнник, Р. Новгородського. Разом із тим, попри велику різноманітність дослідницьких праць, проблема професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з дезадаптованими дітьми в умовах освітнього середовища є недостатньо розробленою.

Результати теоретичного аналізу. Аналіз сучасної науково-методичної літератури свідчить, що поняття «дезадаптація» набуло поширення в психології, психіатрії, соціальній педагогіці та соціальній роботі. Під дезадаптацією розуміють будь-які порушення у пристосуванні організму до постійних змін умов зовнішнього та внутрішнього середовища, що призводять до порушень у його фізіологічному функціонуванні, до змін форм поведінки, а також дорозвитку патологічних процесів. Дослідники розрізняють дві форми дезадаптації: патологічну (існування організму можливе лише за умови переходу до патологічного існування) та непатологічну (існування організму можливе лише за умови функціонування в підсиленому режимі).

Аналіз результатів наукових досліджень із проблеми дезадаптації дозволив виділити різні підходи до визначення сутності поняття «дезадаптація» залежно від наукового напрямку. Так, у галузі психіатрії поняття дезадаптації розглядають у таких значеннях [1; 3; 6; 7; 8; 10]: а) розлади адаптації; б) передхворобливий стан (певні відхилення у здоров'ї людини є, проте вони не виходять за межі норми). Сутність дезадаптації дослідники вбачають у тому, що, перебуваючи у проміжному між здоров'ям і хворобою стані, особа змінює свої звички та намагається набутти нових, а причиною дезадаптації вважають певне психічне захворювання, неадекватне ставлення до внутрішніх проблем пацієнта осіб, що його оточують, та суспільства в цілому.

У галузі соціальної психології поняття «дезадаптація» розглядають як результат неуспішного проходження процесу соціальної адаптації, коли особа замість інтеграції з оточуючим її соціумом та самовизначення в ньому, що передбачає реалізацію всіх внутрішніх можливостей та потенціалу особистості в соціально значущій діяльності та розвитку власної особистості, втрачає соціальні зв'язки та перетворюється на нездатну взаємодіяти із середовищем, а також нездатну адаптуватися до власних потреб [9].

Дослідники в галузі соціальної роботи вважають соціальну дезадаптацію наслідком дії стресової проблемної ситуації в житті особистості, що призводить до руйнування адаптаційного бар'єру й «випадіння» людини з соціального оточення [12; с. 16] та

характеризується «невмінням дітей та підлітків здійснювати притаманні віку форми діяльності» [14, с. 21].

Отже, дезадаптація людини може виявлятися як на об'єктивному рівні через певний тип поведінки, що зумовлює соціальне несприйняття індивіда, так і на суб'єктивному як певні психоемоційні зрушення, що призводять до руйнування особистості й у своєму крайньому вияві можуть призвести до суїциду.

Сучасні дослідники розрізняють такі різновиди дезадаптації: шкільна, соціальна, професійна та психічна середовища. Так, для шкільної дезадаптації характерними ознаками є відмова (ухиляння) дитини від відвідування школи внаслідок певних утруднень, що виникли в дитини в засвоєнні програми чи в процесі спілкування з учнями або вчителями.

Для визначення особливостей соціальної дезадаптації вживають два терміни: «дезадаптація соціальна» та «соціальна дезадаптація», зміст яких відрізняється. Так, у першому випадку акцент робиться на використанні людиною у процесі соціалізації деструктивних для суспільства та розвитку особистості стратегій самореалізації [13], а в другому – на виникненні соціально несхвалюваної поведінки [2]. Тобто перший термін дає можливість дослідникам зосередити увагу на об'єктивних основах дезадаптації індивіда, тоді як другий – на суб'єктивних її характеристиках.

Під дезадаптацією професійною розглядають стійкі порушення процесу пристосування індивіду до умов професійної діяльності, що є наслідком неможливості реалізувати мету діяльності [11]. Дослідники виокремлюють такі ознаки професійної дезадаптації: втоми, виснаження, психосоматичні порушення, безсоння, негативне ставлення до роботи, спорідненість різноманітності робочих дій, зловживання хімічними реагентами, відсутність апетиту, чи, навпаки, негативна професійна «Я-концепція», наявність таких відчуттів, як роздратованість, тривожність, провина, а також таких емоцій та станів як цинізм, песимізм, апатія, депресія, безнадійність.

Для виокремлення особливостей психічної середовищної дезадаптації дослідники виділяють такі ознаки [11]: порушення соціалізації особистості, що стосуються сімейної, професійної або шкільної чи соціальної дезадаптації, які проявляються в різних сферах життєдіяльності індивіда й виявляються в конфліктних або кризових стосунках індивіда з оточуючим світом.

Отже, аналіз змісту вищенаведених різновидів поняття дезадаптація дозволяє стверджувати, що останній термін «дезадаптація психічна середовища» узагальнює всі аспекти попередніх і може використовуватись як «родове» по відношенню до таких його «видових» характеристик, як шкільна, професійна, соціальна дезадаптація. Але, враховуючи специфіку соціально-педагогічної діяльності, що в розв'язанні проблем окремої особистості не обмежується дослідженням власне її проблем, а розглядає їх у нерозривному зв'язку з проблемами мікро- і макросоціуму, який її оточує, слід зазначити, що під соціально-педагогічною дезадаптацією дітей та молоді будемо розглядати порушення будь-яких соціальних зв'язків, зумовлене як об'єктивними, так і суб'єктивними характеристиками, наслідками якого є асоціальні поведінкові прояви або кризові ситуації у житті дитини чи молоді людини, які особистість не в змозі подолати самостійно і потребує надання професійної соціально-педагогічної допомоги.

Завдяки процесу дезадаптації особистість стає дезадаптованою. Аналіз робіт дослідників у галузі соціальної психології показав, що виділяють три різновиди дезадаптованості особистості [4, 9]:

- 1) стійка ситуативна (неефективна адаптація), коли особистість не знаходить шляхів і засобів у певних соціальних умовах, хоча намагається це зробити;
- 2) тимчасова (нестійка адаптація), яку можна подолати за допомогою спеціальних адаптивних заходів;
- 3) загальна стійка, що характеризується станом фрустрованості, який активізується становленням патологічних захисних механізмів.

Специфічні ознаки кожного з різновидів дезадаптованості особистості свідчать про необхідність здійснення різноспрямованої соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю, залежно від проблем особистості.

У галузі психології є ще один підхід до розгляду проблеми дезадаптації – онтогенетичний (Л. С. Виготський), де в основу механізмів дезадаптації покладені кризові моменти життя людини, в які відбувається зміна ситуації її соціального розвитку [5]. Згідно з цим підходом, розглядаючи проблему дитячої та молодіжної дезадаптації, слід зазначити, що особливої уваги потребують діти у віці 3, 6–7, 12–16 років у зв'язку зі змінами соціального статусу (домашня дитина, вихованець дитячого садка, школяр, підліток), а також молодь у віці 15–16, 17–18, 21–25 (перехід до нової освітньої установи: технікум, інститут, ВНЗ, вступ на роботу). Як зазначає Т. П. Вельчинська, найбільш вразливим періодом для появи дезадаптації є перехід дитини до школи [4].

Як зазначають дослідники у галузі соціальної психології, основу дезадаптованої поведінки складає конфлікт, під впливом якого поступово формується неадекватне реагування на умови та вимоги середовища у формі відхилень у поведінці як реакція на фактори, що систематично і постійно провокують, а впоратися з ними особистість не в змозі [9]. Початковим станом психологи виділяють стан дезорієнтації, коли особа або не реагує зовсім, або реагує будь-як (першим способом, який подає). Якщо стан дезорієнтації повторюється часто, це може призвести до виникнення внутрішнього (невдоволення собою, власним положенням) або зовнішнього (невдоволення середовищем) конфлікту, та як результат до дезадаптованої поведінки. Коли особа не знаходить себе у середовищі, не має можливості його змінити, це підштовхує її на пошук захисних форм поведінки, що дозволять створити змістові та емоційні бар'єри щодо оточуючих, а також знизити рівень претензій та самооцінки.

Отже, соціальні педагоги мають здійснювати комплексну профілактичну діяльність із дітьми та молоддю, спрямовану на своєчасне виявлення та нейтралізацію дії віктимогенних факторів у середовищі, в якому здійснюється їхня соціалізація, а також учнів «групи соціального ризику», що мають віктимні особистісні риси та характеристики з метою попередження появи стану дезорієнтації, який може зумовити виникнення дезадаптованої поведінки.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, важливим у підготовці майбутнього фахівця соціально-педагогічного профілю стає освоєння теоретико-методологічних засад професійної діяльності з дезадаптованими дітьми та молоддю, а також її практичних аспектів через створення професійно спрямованого освітнього середовища, завдяки якому студенти зможуть: 1) враховувати в роботі результати досліджень із проблеми дезадаптації в галузях психіатрії, соціальної психології, соціальної роботи; 2) розглядати як об'єктивний, так і суб'єктивний рівень прояву дезадаптації; 3) визначати особливості дезадаптаційних проявів, спираючись на специфіку її різновидів; 4) організовувати комплексну профілактичну діяльність, спрямовану на викорінення чинників, що сприяють появі дезадаптацій у дитячому та молодіжному середовищі.

Під час практичних волонтерських ініціатив студенти мають змогу визначитися у власній професійній спеціалізації в майбутньому. Так, починаючи з першого курсу, майбутні соціальні педагоги ХНПУ імені Г. С. Сковороди під час вивчення дисципліни «Опіка та піклування» залучаються до волонтерської діяльності в харківському притулку для дітей «Гармонія», де через організацію виховних заходів засвоюють специфіку роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Виконання індивідуальних навчальних завдань з «Етнопедагогіки» передбачає підготовку студентів до організації соціально-виховних заходів із профілактики дезадаптованості дітей та молоді в різних освітніх установах із використанням засобів етнокультурних традицій, що дозволяють враховувати специфіку ментальних характеристик вихованців у подоланні дитячої та молодіжної дезадаптованості. Виконання індивідуального науково-дослідного завдання з «Технології соціальної роботи в закордонних країнах» забезпечує підготовку

майбутніх соціальних педагогів до роботи з дезадаптованими дітьми та молоддю в різних соціокультурних середовищах.

Список використаних джерел

1. Александровский Ю. А. Состояния психической дезадаптации и их компенсация / Ю. А. Александровский. – М.: Наука, 1976. – 272 с.
2. Балабанова. Л. Судебная патопсихология (термины книги) / Л. Балабанова. – Донецк : Сталкер, 1998. – 432 с.
3. Блейхер В. М. Толковый словарь психиатрических терминов / В. М. Блейхер, И. В. Крук. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 640 с.
4. Вильчинская Т. П. Психологические проблемы дезадаптации детей младшего школьного возраста / Т. П. Вильчинская. – М.: Московский открытый социальный университет. 2000. – 27 с.
5. Выготский Л. С. Проблема возраста // Л. С. Выготский // Собрание сочинений: В 6 т. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 4. – С. 244 – 268.
6. Дичев Т. Г. Проблема адаптации и здоровья человек / Т. Г. Дичев, К. Е. Тарасов. – М, 1976.
7. Жмуров В. А. Большая энциклопедия по психиатрии [Электронный ресурс] / В. А. Жмуров – 2-е изд. – 2012. Режим доступа: vocabulary.ru/dictionary/978/symbol/195/page/3
8. Каган В. Е. Психогенные формы школьной дезадаптации / В. Е. Каган // Вопросы психологии. – 1984. – № 4. – С. 89.
9. Крысько В. Г. Социальная психология: учеб. для вузов / В. Г. Крысько. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 432 с.
10. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко – СПб.: Речь, 2010. – 256 с.
11. Прикладные аспекты современной психологии: термины, законы, концепции, методы [Электронный ресурс]: Справочное издание / автор-составитель Н. И. Конюхов, 1992 г. – Режим доступа: // www.vocabulary.ru/dictionary/979
12. Психология социальной работы: учебное пособие / О. А. Александрова, О. Н. Боголюбова [и др.] ; под общ. ред. М. А. Гулиной. – СПб.: Питер, 2004. – 351 с.
13. Словарь по профориентации и психологической поддержке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : vocabulary.ru/dictionary/27
14. Холостова Е. И. Социальная работа с дезадаптированными детьми: учебное пособие / Е. И. Холостова. – М.: Дашков и К°, 2006. – 280 с.

Костіна В. В.

Теоретичні аспекти професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з дезадаптованими дітьми та молоддю

Розкрито зміст підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи з дезадаптованими дітьми та молоддю в умовах професійно спрямованого освітнього середовища; проаналізовано сутність поняття «дезадаптація». Виділено особливості роботи соціального педагога з дезадаптованими дітьми та молоддю.

Ключові слова: соціальний педагог, дезадаптація, професійно спрямоване середовище, освітнє середовище, професійна підготовка, майбутні соціальні педагоги, дезадаптовані діти та молодь.

Костина В. В.

Теоретические аспекты профессиональной подготовки будущих социальных педагогов к работе с дезадаптированными детьми и молодежью

Раскрыто содержание подготовки будущих социальных педагогов к работе с дезадаптированными детьми и молодежью в условиях образовательной среды;

проанализирована сущность понятия «дезадаптация». Выделены особенности работы социального педагога с дезадаптированными детьми и молодежью.

Ключевые слова: социальный педагог, дезадаптация, профессионально направленная среда, образовательная среда, профессиональная подготовка, будущие социальные педагоги, дезадаптированные дети и молодежь.

V. Kostina

Theoretical Aspects of Professional Preparation of Future Social Pedagogues to the Work with Disadapted Children and Youth

In the article maintenance of preparation of future social pedagogues to work with disadapted children and youth in the educational environment and the essence of concept «disadaptation» are analyzed. The features of work of social pedagogues with maladjusted children and youth are clarified

Key words: social pedagogue, disadaptation, educational environment, professional training, future social pedagogue, disadapted children and youth.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2012 р.